

Жук, Т. І. Рукапісны архіў М. М. Улашчыка ў фондах аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі / Т. І. Жук// Крыніцазнаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX—XXI ст. у Беларусі: зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка / рэдкал. : С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. — Мінск: БДУ, 2007. — С. 14-20

Т. І. ЖУК (Мінск)
РУКАПІСНЫ АРХІЎ М. М. УЛАШЧЫКА Ў ФОНДАХ
АДДЗЕЛА РЭДКІХ КНІГ І РУКАПІСАЎ ЦЭНТРАЛЬнай
НАВУКОВАй БІБЛІЯТЭКІ ІМЯ ЯКУБА КОЛАСА
НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

Сярод вялікай колькасці разнастайных па складзе і змесце фондаў асабістага паходжання вядомых беларускіх вучоных, пісьменнікаў, грамадска-культурных дзеячаў, якія захоўваюцца ў Аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, нельга не адзначыць рукапісны архіў беларускага гісторыка, археографа, этнографа, краязнаўца Мікалая Мікалаевіча Улашчыка.

Вучоны вельмі клапаціўся пра матэрыялы, якія збіраліся гадамі, хацеў, каб яго рукапісны архіў захоўваўся ў бібліятэцы Акадэміі навук Беларусі. Яшчэ пры жыцці Мікалай Мікалаевіч перадаваў, перасылаў і сам прывозіў у бібліятэку матэрыялы са свайго архіва. Перадаючы на захаванне рукапісы, адзначаў, што робіць гэта «не з тым, каб уваславіць сябе, а таму, што калі не скласці ў надзейным месцы, то ўсё растрасецца і згіне. А наша навука маладая, зборы па гісторыі навукі малыя, і не варта рабіць так, каб яны сталі яшчэ меншымі»¹.

Асноўная група дакументаў асабістага архіва вучонага была прынята на захаванне ў Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі ў 1977—1982 гг. Частку матэрыялаў творчага характару перадала ў бібліятэку ў 1988 г. сястра М. М. Улашчыка, Вольга Мікалаеўна. Пасля смерці вучонага яго сын, Аляксандр Мікалаевіч Улашчык, выконваючы волю бацькі, перадаў у ЦНБ астатнюю частку архіва. У справе фонду № 44 «М. М. Улашчык» захоўваецца ліст Аляксандра Мікалаевіча, датаваны 1996 г., дзе ён піша: «Передавая архивные материалы Н. Н. Улащика, хочу высказать свое пожелание, чтобы все архивные материалы и библиотека Н. Н. Улащика хранились в одном архиве как единое целое и были бы максимально доступны исследователям».

У 2001 г. сваяк М. М. Улашчыка, В. М. Станішэўскі, перадаў у бібліятэку карэктур «Выбраных твораў» вучонага і свой гістарычны нарыс «Радавод сям’і Улашчыкаў» з просьбай уключыць гэтыя матэрыялы ў рукапісны архіў.

Мікалай Улашчык пакінуў багатую творчую спадчыну. У рукапісным архіве вучонага знайшлі адлюстраванне падзеі яго жыцця, творчыя інтарэсы, службовыя і сяброўскія сувязі, збіральніцкія схільнасці.

Навукова-тэхнічная апрацоўка архіва была завершана ў 2004 г., рукапісны фонд налічвае 1715 адз. зах. за 1906—2004 гг. і складаецца з наступных асноўных груп дакументаў:

- I. Творчыя матэрыялы.
- II. Навуковыя працы, якія рыхтаваліся з удзелам М. М. Улашчыка.
- III. Матэрыялы, сабраныя падчас творчай дзейнасці.
- IV. Матэрыялы службовага характару.
- V. Перапіска.
- VI. Матэрыялы біяграфічнага, асабістага і бытавога характару.
- VII. Матэрыялы пра М. М. Улашчыка.
- VIII. Фотаздымкі і ілюстрацыйныя матэрыялы.
- IX. Калекцыя матэрыялаў, сабраная М. М. Улашчыкам.
- X. Матэрыялы членаў сям’і М. М. Улашчыка, сваякоў і іншых асоб.

У групу творчых дакументаў (храналагічныя рамкі 1943—2000 гг.) увайшлі матэрыялы да кандыдацкай і доктарскай дысертацый вучонага, яго асноўных манаграфій, кніг.

У 1943 г. М. М. Улашчык паступіў у аспірантуру Інстытута гісторыі Акадэміі навук СССР і ў 1947 г. паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю на тэму «Падрыхтоўка сялянскай рэформы 1861 г. у Віленскай, Гродзенскай, Ковенскай губернях». У архіве захоўваюцца распараджэнні па Акадэміі навук

СССР і па Адзеле аспірантуры АН СССР, выпіскі з пратаколаў пасяджэнняў групы па вывучэнні гісторыі Украіны, Беларусі і Прыбалтыкі, справаздачы і іншыя матэрыялы аб вучобе М. М. Улашчыка ў аспірантуры Інстытута гісторыі Акадэміі навук СССР.

Асобнымі раздзеламі выдзелены чарнавікі і матэрыялы, сабраныя вучоным-гісторыкам падчас працы над асноўнымі манаграфіямі: «Перадумовы сялянскай рэформы 1861 г. у Літве і Заходняй Беларусі», «Нарысы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі феадальнага перыяду», «Уводзіны ў вывучэнне беларуска-літоўскага летапісання», гісторыка-этнаграфічным нарысам «Вёска Віцкаўшчына». Што датычыцца апошняга, то, акрамя машынапісу гэтай працы, падрыхтаванага да друку, чарнавікоў, варыянтаў, у архіве сабраны дакументы (пісьмы і заявы М. М. Улашчыка ў дырэкцыю Інстытута этнаграфіі АН СССР, у выдавецтва «Навука», у Адзел культуры ЦК КПСС і нават на адрас XXVII з'езда КПСС), якія сведчаць аб цяжкім шляху рукапісу да выдання. Толькі ў 1989 г., на жаль, ужо пасля смерці вучонага, кніга была выдадзена ў выдавецтве «Мастацкая літаратура» пад назвай «Была такая вёска».

У 1980 г. вучоным планавалася манаграфія «Мемуары і дзевнікі як істочнікі по істории Белоруссии феодального периода». У фондзе захоўваецца заяўка ў дырэкцыю Інстытута гісторыі СССР АН СССР з абгрунтаваннем неабходнасці такой працы, кароткі план манаграфіі, а таксама шматлікія чарнавікі, накіды, выпіскі. Па гэтых архіўных матэрыялах у 1999 і 2000 гг. Бела-

рускім навукова-даследчым інстытутам дакументазнаўства і архіўнай справы былі падрыхтаваны і выдадзены «Працы па археаграфіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі» і «Мемуары і дзевнікі як істочнікі по істории Беларусі».

Амаль дзесяць гадоў вучоны-даследчык рыхтаваў да выдання 32 і 35 тамы Поўнага збору рускіх летапісаў, у якіх былі сабраны ўсе вядомыя беларуска-літоўскія хронікі. Даследчыкі творчасці вучонага лічаць гэту працу сапраўдным навуковым подзвігам. Копіі беларускіх і літоўскіх хронік з археаграфічнай апрацоўкай М. М. Улашчыка, карэктуры вышэйзгаданых тамоў з яго шматлікімі рукапіснымі заўвагамі і праўкамі, чарнавікі і варыянты прамоў, архіўныя выпіскі і інш. складаюць вельмі значны па аб'ёме раздзел дакументаў.

Да творчых матэрыялаў М. М. Улашчыка належыць вялікая колькасць нарысаў, артыкулаў, успамінаў, нататак. Сярод іх асабліва каштоўным і цікавым, на наш погляд, з'яўляецца рукапіс «Краязнаўства (Нататкі пра бадзяні ў 1924—1929 гг.)». Акрамя таго, тут сабраны чарнавікі, накіды, варыянты артыкулаў.

Да жанру мемуарыстыкі можна аднесці ўспаміны М. М. Улашчыка пра Янку Купалу, М. Гарэцкага, М. Доўнар-Запольскага, С. Баркоўскага, пра вучобу ў БДУ ў 1924—25 гг. На жаль, у архіве вучонага адсутнічае яго вядомая аўтабіяграфічная «Хроніка», але захаваліся артыкул аўтабіяграфічнага характару «Навука ў Самахвалявічах», нататка «Зыбіна [Ніна Паўлаўна?]» і невялічкі машынапісны фрагмент «Хронікі» пад назвай «Кнігі».

У фондзе сабраны разам тэксты дакладаў і выступленняў на семінарах, канферэнцыях і інш. Тут варта адзначыць тэксты даклада «Станіслаў Львовіч Пташцкі (1853—1933)», тэкст выступлення «Поэтические произведения Максима Богдановича на исторические темы», паведамлення «Вклад В. И. Пичеты в дело создания белорусской исторической науки», даклада «Владимир Иванович Пичета», прызначанага для Пічэтаўскіх чытанняў у Мінску ў 1984 г. з паметай М. Улашчыка, што яго на чытанні было загадана не пусікаць; да гэтай жа групы матэрыялаў належаць інтэрв'ю з вучоным пра жыццё і творчую дзейнасць у сувязі з 80-годдзем з дня яго нараджэння.

Асобны раздзел складаюць водзвывы, рэцэнзіі, заўвагі М. М. Улашчыка на манаграфіі, кнігі, дысертацыі і артыкулы розных асоб. Аб аўтарытэце вучонага сведчаць шматлікія пісьмы навуковых устаноў Расіі, Беларусі, Літвы, Латвіі з просьбай даць згоду на апаніраванне доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый вучоных-гісторыкаў, філосафаў, філолагаў. Глыбіня і разнастайнасць ведаў М. М. Улашчыка яскрава праяўляецца ў грунтоўных водзвывах на навуковыя працы і літаратурныя творы. Так, у яго архіве захоўваецца крытычныя заўвагі на кнігу А. Лойкі «Янка Купала», рэцэнзія на кнігу В. Грыцкевіча і А. Мальдзіса «Шляхі вялі прыз Беларусь», заўвагі на рукапіс кнігі А. Каўкі «Тут мой

народ. Францішак Скарына і беларуская літаратура XIV — пач. XX ст.», фрагменты заўваг на творы У. Караткевіча і інш.

У фондзе захоўваюцца матэрыялы да навуковых прац, якія рыхтаваліся з удзелам М. М. Улашчыка: чарнавікі і варыянты глаў да шматтомнага выдання «Істория СССР», матэрыялы аб удзеле вучонага ў рабоце па рэдагаванні першага тома «Гісторыі Беларускай ССР» у 5-ці тамах і інш.

Вельмі разнастайны і значны па аб'ёме раздзел складаюць матэрыялы, сабраныя М. М. Улашчыкам падчас яго навуковай і творчай дзейнасці. Па-свойму унікальнымі з'яўляюцца бібліяграфічныя і тэматычныя картатэкі, складзеныя вучоным на працягу яго навуковай працы, якія налічваюць звыш 24 тыс. картак. Асобнымі раздзеламі ў іх выдзелены крыніцы па гісторыі, археалогіі, географіі, геалогіі Мінскай, Магілёўскай, Віцебскай, Гродзенскай губерній; гісторыі народнай адукацыі, асвеце, медыцыне, этнаграфіі, фальклору, антрапалогіі, геральдыцы, нумізматыцы; гісторыі цэркваў, манастыроў, царкоўных брацтваў і інш.

Аб нястомнай карпатлівай працы вучонага ў архівах Масквы, Мінска, Варшавы, Познані, Кракава сведчаць шматлікія архіўныя выпіскі на рускай, беларускай, польскай мовах, якія таксама захоўваюцца ў рукапісным архіве Мікалая Мікалаевіча.

Да ліку матэрыялаў службовага характару належаць дакументы аб працы М. М. Улашчыка ў Інстытуце гісторыі СССР АН СССР, аб выкладчыцкай дзейнасці ў Маскоўскім дзяржаўным універсітэце, аб рабоце з аспірантамі, удзеле ў рабоце сімпозіумаў, сесій, канферэнцый, аб дзейнасці ў якасці навуковага кансультанта БелСЭ і інш., якія ахопліваюць перыяд з 1935 па 1986 г.

У групу матэрыялаў аб працы вучонага ў Акадэміі навук СССР увайшлі яго справаздачы, службовыя пісьмы і паведамленні, пастановы Прэзідыума АН СССР адносна выезду вучоных Акадэміі навук у вышэйшыя навучальныя ўстановы краіны, дзе адзначаны камандзіроўкі М. М. Улашчыка ў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут, у БДУ, у Інстытут гісторыі АН Літоўскай ССР. У архіве захоўваецца пастанова Прэзідыума Акадэміі навук СССР аб уключэнні вучонага ў састаў Археаграфічнай камісіі, матэрыялы аб удзеле ў рабоце вучонага савета Інстытута славяназнаўства і балканістыкі АН СССР і інш.

Шматлікія запрашальныя білеты сведчаць аб удзеле вучонага-гісторыка ў рабоце XIII Міжнароднага кангрэса гістарычных навук, сесіях сімпозіума па аграрнай гісторыі Усходняй Еўропы, канферэнцыях, пасяджэннях. Нягледзячы на пэўныя адносіны да М. М. Улашчыка афіцыйнага Мінска, яго ведалі і шанавалі на радзіме, аб гэтым сведчаць запрашэнні Праўлення Саюза пісьменнікаў БССР на ўдзел вучонага ў рабоце V з'езда СП, у розных урачыстасцях і інш.

Сярод матэрыялаў аб выкладчыцкай дзейнасці ў архіве захаваліся канспекты лекцый па гісторыі, прачытаныя М. Улашчыкам у Іванаўскім тэхнікуме сувязі ў 1935—36 гг.

3 мая 1948 г. па верасень 1949 г. М. М. Улашчык працаваў выкладчыкам на гістарычным факультэце Маскоўскага дзяржаўнага універсітэта. Аб гэтым сведчаць і шматлікія планы, метадычныя пісьмы, выпіскі, запісы і іншыя матэрыялы да лекцый па гісторыі паўднёвых і заходніх славян, крыніцазнаўстве, палеаграфіі.

Тут жа захоўваюцца планы лекцый па гісторыі Беларусі, прачытаных вучоным у Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце.

Заўвагі на артыкулы розных аўтараў, перапіска і іншыя дакументы адлюстроўваюць дзейнасць М. М. Улашчыка ў якасці кансультанта БелСЭ. Да гэтага ж раздзела датычацца матэрыялы аб удзеле вучонага ў рабоце грамадскага Савета па беларускай літаратуры пры СП СССР і чарнавік яго пісьма аб неабходнасці стварэння пры Аддзяленні гістарычных навук АН БССР Археаграфічнай камісіі.

М. М. Улашчык шчодро дзяліўся вопытам з маладымі вучонымі Беларусі, прымаў удзел у навуковым і культурным жыцці рэспублікі, вёў шырокую перапіску. Засталася яго вельмі багатая эпістальярная спадчына. Карэспандэнтамі М. Улашчыка былі Янка Брыль, Иван Мележ, Гаўрыла Гарэцкі, Ніл Гілевіч, Адам Мальдзіс, Станіслаў Шушкевіч, Уладзімір Караткевіч, Ларыса Геніюш, Анатоль і Валянцін Грыцкевічы, Генадзь Кісялёў, Арсень Ліс і шмат іншых.

У архіве М. М. Улашчыка захавалася значная частка яго лістоў да розных карэспандэнтаў у выглядзе машынапісных копіяў.

Перапіска М. Улашчыка складаецца з яго асабістых лістоў да розных асоб і арганізацый і пісьмаў да яго за 1955—1986 гг. У ёй Мікалай Мікалаевіч паўстае сапраўдным патрыётам сваёй радзімы, чалавекам,

занепакоеным станам айчынай навукі і культуры, беларускай мовы, аховай гістарычных помнікаў, вялікім знаўцам беларускай літаратуры. Нельга не адзначыць яго лісты ў рэдакцыю газеты «ЛіМ» з прапановай пачаць збор сродкаў на стварэнне ў Беларусі этнаграфічнага музея, у рэдакцыю газеты «Правда» адносна перадачы музейнага будынка на Цэнтральнай плошчы г. Мінска Музею гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, начальніку Архіўнага ўпраўлення пры СМ БССР А. Азараву адносна знішчэння архіўных матэрыялаў, сакратару ЦК КПБ А. Кузьміну аб недастатковай прапагандзе беларускай навуковай кнігі і дрэннай арганізацыі кнігагандлю ў Беларусі і інш.

Сярод лістоў да М. М. Улашчыка — пісьмы айчынных і замежных вучоных-гісторыкаў, філосафаў, этнографаў, беларускіх і ўкраінскіх пісьменнікаў, грамадска-культурных дзеячаў, сяброў, сваякоў, а таксама выдавецтваў і рэ-

дакцый, архіваў, музеяў, бібліятэк, навучальных устаноў і інш. У іх — разважанні аб стане гістарычнай навукі, беларускай літаратуры, абмеркаванні тэм навуковых прац.

Да групы матэрыялаў біяграфічнага і асабістага характару (храналагічныя рамкі 1929—1986 гг.) належаць дыплом М. М. Улашчыка аб заканчэнні ў 1929 г. сацыяльна-гістарычнага аддзялення педагагічнага факультэта БДУ, дыпломы аб прысуджэнні вучоных ступеней кандыдата і доктара гістарычных навук, характарыстыкі, аўтабіяграфіі розных гадоў, даведкі аб стане здароўя і выніках медыцынскіх даследаванняў, дакументы адносна перагляду апошняй судовай справы і даведка Вярхоўнага суда БССР аб рэабілітацыі М. М. Улашчыка. У гэтым жа раздзеле захоўваецца машынапісная копія завяшчання вучонага, датаваная 1984 г., у якім ён, у прыватнасці, піша: «...Архив (неопубликованные рукописи, переписка, рецензии) передается в Отдел рукописей и редкой книги Библиотеки Академии наук Белорусской ССР в Минске...»², а таксама пісьмы ў ЦНБ аб перадачы ў бібліятэку матэрыялаў з асабістага архіва, юбілейная карэспандэнцыя, спіскі навуковых прац і іншыя дакументы.

Да ліку матэрыялаў пра М. М. Улашчыка за 1949—1986 гг. адносяцца артыкулы і даследаванні аб яго жыцці і творчай дзейнасці, водзвыы на асноўныя манаграфіі вучонага, газетныя і часопісныя публікацыі, прысвечаныя юбілейным датам.

Сярод фатаграфій і ілюстрацыйных матэрыялаў — фотаздымкі бацькі вучонага, М. М. Улашчыка з маці, з сёстрамі і братамі, з жонкай Н. М. Шамарынай і сынам Аляксандрам, асабістыя фатаграфіі розных гадоў, ксеракопія сяброўскага шаржа на М. Улашчыка мастака А. Марачкіна, фотаздымкі сярод удзельнікаў XIII Міжнароднага кангрэса гістарычных навук, аграрных сімпозіумаў, канферэнцый і інш.

У архіве М. Улашчыка захоўваюцца фотаздымкі сяброў вучонага С. Шутава, І. Бараноўскага; вучоных-гісторыкаў, археографаў і іншых асоб (У. Пічэты, М. Доўнар-Запольскага, Ф. Дабранскага, Л. Арбелі, А. Зіміна і інш.), фотакопія групавога здымка Ніны Улашчык з У. Пічэтам, І. Замоціным, Ю. Бібілам, Я. Бялькевічам і інш.; вельмі цікавыя раннія фатаграфіі жыхароў вёскі Віцкаўшчына, хат, сядзіб, краявідаў, фотакопіі малюнкаў сельскагаспадарчых прылад XIX ст. На многіх дакументах ёсць тлумачальныя запісы М. М. Улашчыка і яго сына, частка фотаздымкаў маюць дароўныя надпісы.

Вельмі аб'ёмная група дакументаў з фонду М. Улашчыка — матэрыялы калекцыйнага характару. Яна ахоплівае перыяд з 1945 па 1985 г., складаецца з манаграфій розных асоб, зборнікаў артыкулаў, брашур і інш., аўтарэфератаў доктарскіх і кандыдацкіх дысертацый, асобных адбіткаў артыкулаў па розных пытаннях, часопісных і газетных выразак і іншых матэрыялаў, якімі цікавіўся

вучоны. Большасць з гэтых дакументаў маюць дароўныя надпісы гісторыкаў, эканамістаў, археолагаў, філосафаў, філолагаў з Расіі, Беларусі, Украіны, Літвы, Малдовы, Польшчы і іншых краін замежжа.

У завяршальны раздзел увайшлі матэрыялы жонкі М. М. Улашчыка, Наталлі Маркаўны Шамарынай (перапіска, запрашальныя білеты, рабочая картатэка), пасведчанне, выдадзенае ў 1928 г. Краязнаўчым таварыствам пры БДУ І. Бараноўскаму, на правядзенне краязнаўчай працы ў Полацкай акрузе; машынапісны экзэмпляр лекцый па крыніцазнаўстве Д. Даўгялы; пісьмо Н. Тарашкевіч у ЦК КПСС адносна рукапісаў яе мужа Б. Тарашкевіча, што былі ўзяты пры арышце (чарнавік ліста склаў М. Улашчык); матэрыялы аб падрыхтоўцы да выдання «Дыялектычнага слоўніка ўсходняй Беларусі» І. Бялькевіча.

Разам з архівам вучонага ЦНБ НАН Беларусі атрымала кнігі з хатняй бібліятэкі М. М. Улашчыка з дароўнымі надпісамі вядомых пісьменнікаў, вучоных, культурна-грамадскіх дзеячаў.

Каштоўная творчая спадчына Мікалая Мікалаевіча Улашчыка з'яўляецца шырокай крыніцазнаўчай базай для гісторыкаў, этнографістаў, літаратуразнаўцаў. Але трэба адзначыць, што частка рукапісных матэрыялаў вучонага так і не трапіла разам з асноўнымі дакументамі ў бібліятэку і на сённяшні дзень, напэўна, знаходзіцца ў прыватных зборах сваякоў і знаёмых. Мы лічым сваім абавязкам перад памяццю Мікалая Мікалаевіча сабраць і захаваць яго рукапісную спадчыну, якая займае пачэснае месца ў скарбніцы беларускай нацыянальнай навукі і культуры і з'яўляецца дакументальным помнікам вучонаму, жыццё і дзейнасць якога былі аддадзены роднай зямлі — Беларусі.

¹ ЦНБ НАН Беларусі. Аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. Ф. 44 «М. М. Улашчык». Воп. 1. Спр. 1227.

² Тамсама. Спр. 1231.